

Історія

УДК 94:355.257.7]:355.716(477.41)«1943/1945»

DOI <https://doi.org/10.5281/zenodo.15228390>

**Організація стаціонарних таборів для військовополонених на Київщині
у 1943-1945 рр.**

Чекиш Назар Вікторович,

аспірант кафедри історії та етнології України, Український державний
університет імені Михайла Драгоманова, м. Київ, Україна,

<https://orcid.org/0009-0000-0888-2456>

Прийнято: 24.03.2025 | Опубліковано: 16.04.2025

Анотація. *Мета статті.* На основі аналізу важкодоступних на сьогодні документів із фондів Галузевого державного архіву Міністерства внутрішніх справ України розглянуто та проаналізовано діяльність НКВС СРСР зі створення та розбудови стаціонарних таборів для іноземних військовополонених (далі – СТВ) у Києві та Київській області на початковому етапі організації установ радянського військового полону восени 1943-го – наприкінці 1945 р. Проаналізовано динаміку, характерні риси та особливості створення, розбудови й реорганізації мережі стаціонарних виробничих таборів і табірних відділень для військовополонених у регіоні, зміни в лімітній чисельності контингентів режимних виробничих установ. Методологія дослідження визначена принципами науковості, історизму та об'єктивності. Для аналізу актуального стану вивчення проблеми використано методи історіографії та історичної герменевтики, аналізу та синтезу

історіографічних джерел. З метою пошуку, виявлення, класифікації та використання даних архівних джерел використано методи архівної евристики, джерелознавчої критики, аналізу та синтезу документальних джерел. Системний метод дав змогу схарактеризувати мету та завдання влади в організації таборів для військовополонених на Київщині. Метод контекстного аналізу юридичних актів дав змогу висвітлити та проаналізувати зміст відомчих нормативних документів НКВС СРСР у цьому питанні. Новизна дослідження визначається постановкою та розробкою питання, яке досі не знайшло детального аналізу в працях, присвячених регіональним аспектам історії радянського військового полону періоду Другої світової війни. Висновки. Прийняття НКВС СРСР рішення про організацію стаціонарних таборів для військовополонених на Київщині було частиною загального процесу підготовки табірної мережі УПВІ до очікуваного прийому нових контингентів військовополонених Німеччини та її союзників, що розгорнулася після очищення від німецьких військ Лівобережжя та значної частини Правобережної України наприкінці 1943-го – протягом 1944 р. Основна мета – використання робочих рук іноземних бранців на відбудові зруйнованої війною промисловості, інфраструктури та комунального господарства Києва та столичного регіону. Станом на 1 січня 1946 р. на території Київської області розміщувалися 3 стаціонарні виробничі табори для військовополонених у складі яких знаходилося 35 табірних відділень, загальною лімітною наповненістю 45,000 бранців. Створення та масштабування мережі таборів для військовополонених на Київщині у 1943–1945 рр. мало деякі особливості, адже від початку відбувалося в умовах активних бойових дій, що тривали на Правобережжі взимку – навесні 1944 р. Водночас, визволений від німецьких військ столичний регіон, особливо Київ, був сильно порушований та потребував значних ресурсних вкладень для відбудови. Попри існуючі потреби в робочій силі, значні руйнування, брак придатних для утримання

військовополонених приміщень і матеріально-технічних ресурсів створювали проблеми з облаштуванням таборів.

Ключові слова: військовополонені, Друга світова війна, Київ, Київська область, стаціонарні виробничі табори, табірні відділення, трудове використання.

Organization of Stationary Camps for Prisoners of War in The Kyiv Region in 1943-1945

Chekysh Nazar,

Postgraduate Student, Department of History and Ethnology of Ukraine,
Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University, Kyiv, Ukraine,
<https://orcid.org/0009-0000-0888-2456>

Annotation. *Purpose of the Article. Based on the analysis of difficult-to-access documents from the State Archives of Ukraine's Ministry of Internal Affairs, the article examines and analyzes the activities of the NKVD of the USSR in the creation and development of campsites for foreign prisoners of war (hereinafter referred to as STV) in Kyiv and the Kyiv region during the initial stage of organizing Soviet military captivity from the autumn of 1943 to the end of 1945. This study examines the dynamics, structural characteristics, and specific features of the establishment, expansion, and reorganization of the network of stationary production camps and associated camp units for prisoners of war in the region. Particular attention is paid to changes in the regulated population quotas of these high-security industrial institutions. The research methodology is determined by the principles of scientific rigor, historicism, and objectivity. To analyze the current state of research on the issue, historiographical and historical hermeneutic methods were employed, along with techniques of analysis and synthesis of historiographical sources. In order to*

search for, identify, classify, and utilize archival data, methods of archival heuristics, source criticism, as well as analysis and synthesis of documentary sources were applied. The systematic method enabled to characterize the goals and tasks of the authorities in organizing camps for prisoners of war in Kyiv region. The contextual analysis method of legal acts enabled the highlighting and analysis of the content of departmental normative documents of the NKVD of the USSR on this issue. The novelty of the research is defined by the formulation and development of a topic that has not yet been detailed in works dedicated to the regional aspects of the history of Soviet military captivity during World War II. Conclusions. The decision made by the NKVD of the USSR to organize campsites for prisoners of war in the Kyiv region was part of the broader process of preparing the camp network of the Military Department for the anticipated reception of new contingents of German and allied prisoners of war, which unfolded after the liberation of the Left Bank and significant parts of the Right Bank of Ukraine at the end of 1943 and throughout 1944. The main goal was to use the labor of foreign captives to restore the war-damaged industry, infrastructure, and communal services of Kyiv and the capital region. As of January 1, 1946, three stationary production camps for prisoners of war were located in the territory of Kyiv Oblast, comprising a total of 35 subordinate camp units, with a combined quota capacity of 45,000 inmates. The creation and expansion of the network of camps for prisoners of war in Kyiv region in 1943–1945 had some peculiarities, as it initially occurred under conditions of active hostilities that continued in the Right Bank during the winter and spring of 1944. At the same time, the liberated capital region, especially Kyiv, was heavily damaged and required substantial resource investments for reconstruction. Despite the existing need for labor, significant destruction, and a lack of suitable facilities and material resources for maintaining prisoners of war created challenges in establishing the camps. From September 1943 to May 1944, the organization of campsites for prisoners of war took place near areas of intense combat. In these conditions, Kyiv

region, while being a transit zone for evacuating prisoners of war from the frontline, simultaneously required significant contingents to cover the labor shortage in the reconstruction of war-damaged industrial enterprises, communal services, energy, and transport infrastructure. From May 1944 until the end of 1945, the development of the network of camps and camp departments for prisoners of war in the region was based on the frontline's ability to meet the growing needs of economic authorities and enterprises for the labor of prisoners of war for reconstruction work. Judging by the content of the normative and administrative documents of the NKVD of the USSR, the authorities began to massively employ the labor of war captives in the region, primarily in the capital of the Ukrainian SSR and in the suburbs of Kyiv. to practice precisely in the spring of 1944. For this purpose, the Military Department and its local structures launched intensive activities to organize new stationary production camps and camp departments.

Keywords: *prisoners of war, World War II, Kyiv, Kyiv region, campsites, camp departments, the use of labour of the prisoners of the war.*

Постановка проблеми. Попри зростаючий та актуалізований подіями сучасної російсько-української війни суспільний інтерес до проблематики військового полону часів Другої світової війни та повоєнного періоду й досі багато конкретних аспектів цієї проблеми залишаються малодослідженими. Не в останню чергу це стосується регіонального аспекту, який в багатьох локаціях ще й тепер залишається поза увагою істориків. До таких, зокрема, належить і тема організації та функціонування радянських таборів для іноземних військовополонених на Київщині, зокрема на завершальному етапі війни з Німеччиною у 1943-1945 рр.

Стан вивчення теми в науковій літературі. На початку XXI ст. в історіографії радянського військового полону було започатковано новий напрям – дослідження українських аспектів цієї проблеми. Певне значення для

його активізації мала книга Володимира Сергійчука. Упорядкована автором збірка документів, переважно з фондів Центрального державного архіву громадських об'єднань України у Києві, містила вступ-передмову в форматі розлогої наукової статті, де її автор постає прихильником тоталітарного підходу, характеризуючи радянський військовий полон не інакше як «модерну каторгу» [19, с. 41]. У загальних рисах обставини організації та функціонування «таборів для німецьких військовополонених» торкався Анатолій Чайковський [24]. Характеризуючи режим утримання та забезпечення військовополонених у таборах в руслі так званого «плюралістичного підходу» автор наголошував на переважно гуманному ставленні держави до них, називав радянську політику щодо військовополонених та інтернованих виваженою, такою, що назагал відповідає чинним нормам міжнародного права. Водночас вчений свідомий того, що, ставлення режиму до військовополонених у цілому відбивали існуючі на той час тенденції та погляди влади на роль і місце цього контингенту як важливого політичного та трудового ресурсу [24, с. 138, 198]. Значно предметніше питання організації та функціонування таборів для військовополонених у Києві в 1943-1945 рр. вивчала Діана Алексєєва-Процюк. Її дослідження наповнені конкретними фактами використання праці бранців війни та аналізом її ефективності, проте дослідниця зовсім не торкається структурно-організаційної складової табірної господарства столиці [1, 2, 3]. У кількох статтях та монографії розглядає початковий період організації стаціонарного табору для військовополонених у звільненому Києві Олександр Потильчак. Дослідник, зокрема, аналізує передумови та причини цього процесу, його характерні тенденції та риси. Водночас, кроки влади з організації стаціонарних таборів для військовополонених на Київщині дослідник простежує фрагментарно більше зосереджуючись на київських таборах і лише побіжно згадуючи табори в регіоні [12, 13, 14, 15, 16,]. Зокрема, одне з останніх

досліджень вченого присвячене вивченню досить вузької теми – організації та функціонування режимних установ для військовополонених у Білій Церкві в 1945-1949 рр. [17]. Наразі особливості розбудови, функціонування й реорганізації органів та установ військового полону на Київщині у 1943-1945 рр. отримали лише фрагментарне висвітлення в працях попередників, а відтак цілісної картини цієї регіональної специфіки наразі не сформовано.

Попри актуальність проблематики історії військового полону, зокрема в контексті вивчення генезису та практики радянського тоталітаризму сталінської епохи, українські сюжети окресленої проблеми ні в загальному, ні в регіональному вимірах в останнє десятиліття практично випали з контексту вітчизняної історіографії та й досі не стали предметом вивчення у працях зарубіжних вчених.

Мета дослідження. На основі аналізу документів із фондів Галузевого державного архіву Міністерства внутрішніх справ України розглянуто та проаналізовано діяльність НКВС СРСР зі створення та розбудови стаціонарних таборів для іноземних військовополонених (далі – СТВ) у Києві та Київській області на початковому етапі організації установ радянського військового полону восени 1943-го – наприкінці 1945 р. Проаналізовано динаміку, характерні риси та особливості створення, розбудови й реорганізації мережі стаціонарних виробничих таборів і табірних відділень для військовополонених у регіоні, зміни в лімітній чисельності контингентів режимних виробничих установ.

Виклад основного матеріалу дослідження. У ході кровопролитних боїв протягом листопада 1943-го – лютого 1944 р. Київщина в тогочасних адміністративних кордонах була очищена від німецьких військ Червоною армією. Практично відразу ж на території регіону армійські структури та НКВС СРСР розпочали організацію спочатку фронтових приймально-пересильних, а згодом і стаціонарних виробничих таборів для полонених

військових армій Німеччини та її союзників. Одним із перших був організований стаціонарний табір для військовополонених у Києві.

Передісторія київського стаціонарного табору НКВС СРСР для військовополонених № 62 сягає своїм корінням в історію створення та функціонування відповідного фронтового приймально-пересильного табору (далі – ФППТ). У переліку таборів НКВС СРСР для військовополонених, підписаному заступником наркома внутрішніх справ СРСР, комісаром державної безпеки 2-го рангу Богданом Кобуловим і датованим 1 березня 1943 р. знаходимо Новохоперський фронтовий приймально-пересильний табір № 62, дислокований на залізничній станції Некрилове Воронежської області РРФСР (начальник табору – капітан держбезпеки Буда Олександр Петрович) [5]. Табір, що призначався для концентрації полонених німецької армії у смузі Південно-Західного фронту, був розрахований на утримання військовополонених рядового складу та на початку квітня 1943 р. мав лімітну чисельність 4,000 бранців [4, с. 110-111].

Після переможного для Червоної армії завершення Курської битви та звільнення Харкова відкрилися перспективи швидкого очищення від німецьких військ Лівобережної України та виходу на рубіж Дніпра. У зв'язку з цим Управління у справах військовополонених та інтернованих НКВС СРСР (далі – УПВІ НКВС СРСР) передбачало надходження нових контингентів ворожих бранців і готувалося до цього. 26 вересня 1943 р. наказом № 001575 за підписом заступника наркома внутрішніх справ СРСР, комісара державної безпеки 2 рангу Сергія Круглова, Новохоперський табір № 62 виключили зі списків ФППТ і перевели в категорію стаціонарних [18, с. 114]. Іншим наказом № 001598 від 1 жовтня 1943 р. були ліквідовані табірні відділення колишнього ФППТ, а їхнє «майно та господарський інвентар» передали на укомплектування нових фронтових приймально-пересильних таборів [5].

Вже за кілька днів після звільнення столиці України Києва від німецьких військ УПВІ НКВС СРСР заходилося передислокувати сюди реорганізований у стаціонарний табір із Новохоперська. Наказ НКВС СРСР № 001743 про передислокацію СТВ № 62 до Києва з'явився 13 листопада 1943 р. [11]. Для зміни «прописки» табору потрібен був час. Необхідно було перевезти майно, штат співробітників, знайти приміщення для розміщення контингенту, охорони і табірних служб. Місцем нової дислокації СТВ № 62 стало селище Сирець у передмісті Києва, відтак табір стали називати «сирецьким». Не особливо напружуючись з пошуком підходящої локації табір обладнали на території та в приміщеннях колишнього німецького табору для радянських військовополонених неподалік Бабиного яру.

Цей організаційний період затягнувся до лютого 1944 р. Ознакою ж його завершення став початок розширення мережі табірних відділень СТВ № 62. Відповідно до наказу НКВС СРСР № 00184 від 26 лютого 1944 р. «для забезпечення безперешкодного прийому військовополонених від частин Червоної Армії» у складі Сирецького табору УПВІ мало організувати табірне відділення в Дарниці з лімітною наповнюваністю 2000 осіб [6]. На виконання цього рішення Москви керівництво НКВС УРСР, в особі наркома, комісара державної безпеки 2-го рангу Василя Рясного, на початку березня 1944 р. звернулося з листом до секретаря ЦК КП(б)У Олексія Кириченка в якому просило передати НКВС приміщення колишнього дарницького німецького табору для радянських військовополонених. Як з'ясувалося, ще в грудні 1943 р. Виконком Київської міської Ради постановив передати ці приміщення Санітарному управлінню Першого Українського фронту для розміщення в них евакуаційного шпиталю. Намагаючись перевернути ситуацію на свою користь, НКВС УРСР доводив партійному керівництву республіки, що розміщення шпиталю для лікування радянських воїнів у приміщеннях дарницького табору наразі неможливе, оскільки потребує значних капіталовкладень для

переобладнання останнього, а ось військовополонених армії ворога в цих приміщеннях утримувати цілком можливо. В ЦК КП(б)У уважно вивчили це питання і, зрештою, задовольнили прохання НКВС УРСР [24]. Тим більше, що цього вимагали не лише завдання розміщення значних мас військовополонених армії ворога, але й плани використати їх працю на відбудові промислових об'єктів столиці України.

У червні 1944 р. начальником сирецького СТВ № 62 було призначено полковника державної безпеки Ігоря Борисовича Шумського [16, с. 253]. Саме на долю цього чекіста зі стажем випало керувати роботою з забезпечення трудовими ресурсами бранців реалізації грандіозних завдань з відбудови економіки та міського господарства Києва. Відтак, влітку 1944 р. на СТВ № 62 чекала масштабна реорганізація, пов'язана з розширенням сфери експлуатації праці військовополонених. Так, 21 липня 1944 р., наказом НКВС СРСР № 00877, центральне управління табору переводили з передмістя Сирець до Києва, а лімітна чисельність його контингенту зросла до 18,500 осіб. Це реалізували за рахунок надходження свіжих контингентів військовополонених і створення в структурі СТВ восьми нових табірних відділень (№ 4-11) загальною лімітною наповнюваністю 14,500 бранців [6]. Причини такої бурхливої організаційної розбудови київського табору стають зрозумілими після ознайомлення з постановою Ради народних комісарів (далі – РНК) УРСР № 1102/0039сс від 29 серпня 1944 р. Серед іншого тут йшлося про необхідність залучення до відбудовчих робіт у Києві 7,000 німецьких військовополонених [19].

У період про який ідеться масштабні відбудовчі плани уряду УРСР були основані на реальних можливостях НКВС задовольнити потреби в робочій силі військовополонених, адже напередодні – 16 серпня 1944 р. до Києва з фронту доправили близько 37,000 полонених. Наступного дня режим вчинив публічне та відверте порушення міжнародного гуманітарного права – десятки

тисяч бранців були вишикувані в колони та проведені «парадом» по центральній частині Києва. Це був «перформенс» подібний тому, який сталінська влада влаштувала в Москві у червні 1944-го. Потім учасників «параду військовополонених» розвезли по СТВ Донбасу, Запоріжжя, Чернігова та Миколаєва, а 7,500 залишили відбудовувати Київ [21]. Саме на цей контингент і розраховувала влада плануючи організацію нових виробничих відділень СТВ № 62.

Нарком житлового і цивільного будівництва УРСР у листі на ім'я тодішнього голови РНК УРСР Микити Хрущова повідомляв, що станом на 21 вересня 1944 р. вже обладнали табірне відділення на 2,500 осіб у приміщенні лазні по вулиці Великій Житомирській та розпочали готувати для прийому бранців ще два відділення: на 2,000 осіб з локацією у приміщенні міського ломбарду та на 1,500 осіб в приміщеннях колишнього Михайлівського Золотоверхого монастиря [19].

Один за одним у вересні-жовтні 1944 р. НКВС СРСР видає накази про створення нових табірних відділень СТВ № 62. Зокрема, 6 вересня 1944 р. у складі київського табору було створено відділення № 12 лімітною наповненістю контингенту 1,500 військовополонених. 18 вересня 1944 р. з'явився наказ про організацію табірної відділення № 13 у Дарниці, розрахованого на утримання 1,000 військовополонених. 21 жовтня 1944 р. НКВС СРСР своїм наказом санкціонував організацію у Києві табірної відділення № 14 [7].

Організація та облаштування нових табірних відділень СТВ № 62 тривала й взимку. Зокрема, двома наказами НКВС СРСР від 15 грудня 1944 р. створювалися табірні відділення: № 16 з контингентом 500 військовополонених і № 17 з контингентом у 1,000 осіб [7]. Дослідник проблеми О. Потильчак підрахував, що на початок 1945 р. у складі київського СТВ № 62 НКВС СРСР знаходилося 17 табірних відділень загальним лімітом

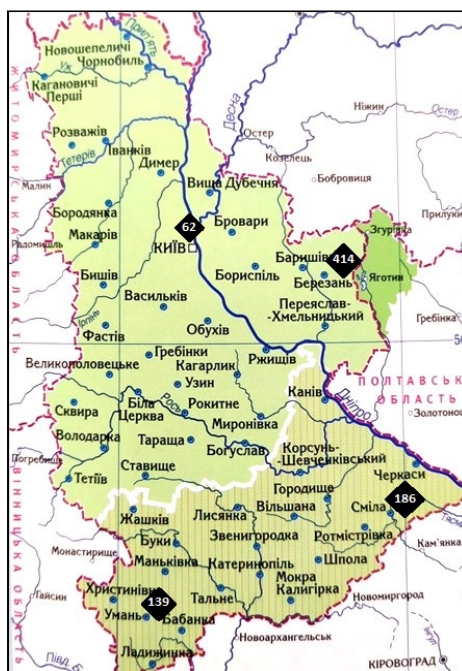
контингенту понад 22,000 осіб [14, с. 207-208]. Реальна ж чисельність військовополонених у цих табірних відділеннях була меншою. За статистикою НКВС СРСР, станом на 20 лютого 1945 р. у таборі № 62 та його відділеннях утримувалося 14,431 військовополонених, а на 10 квітня 1945 р. – 12,797 бранців [23]. Ці табірні відділення (що у листуванні радянського партійно-державного апарату отримали назву “гуртожитків для військовополонених”), являли собою нашвидкуруч пристосовані для утримання великої кількості людей, обнесені колючим дротом, під постійною охороною приміщення. Звісно, що про жодні прийнятні умови життя у таких таборах навіть не йшлося. До того ж, їх облаштування затягнулось аж до пізньої осені, а весь цей час військовополонені утримувались у непристосованих для проживання та незакінчених будівництвом холодних приміщеннях. Наприклад, табір для німецьких полонених на території київського міського ломбарду не закінчили облаштовувати ще у листопаді 1944 р. [23].

Аналізуючи передумови та причини створення НКВС СРСР київського СТВ № 62 та його перших відділень О. Потильчак підкреслював, що такий крок був викликаний «[...] суто внутрішніми потребами ефективного функціонування радянської системи полонення та евакуації військовополонених із прифронтової зони у глибокий тил. Лише згодом, коли фронт відступив на Захід, а питання повоєнної відбудови стали першочерговими, розширення табірної мережі відбувалося виключно для задоволення потреб міського господарства у робочій силі» [15, с. 151]. Наші ж дослідження організаційного періоду в історії цієї табірної установи переконують, що висновки вченого потребують деякої корекції, зокрема в частині причин такого кроку. На нашу думку, від самого початку режим думав не скільки про ефективність системи полонення та евакуації військовополонених з фронту у тил, а готувався до ефективного трудового визискування останніх.

У 1944–1945 рр. організація таборів для військовополонених відбувалася не лише в Києві але на території столичного регіону, переважно у південних районах області.

10 липня 1944 р. заступник наркома НКВС СРСР Сергій Круглов підписав одразу кілька наказів про організацію стаціонарних таборів військовополонених на території України. У наказі № 00797 йшлося про передислокацію ФППТ № 139 у район міста Умані Київської області, та переведення його в категорію стаціонарних виробничих таборів. Уманський СТВ № 139 лімітною чисельністю контингенту 5,000 осіб утворювався на базі особового складу, майна та автотранспорту колишнього ФППТ та його збірних пунктів і мав розміщуватися в приміщеннях, що їх до цього займав фронтовий приймально-пересильний табір № 33 [11].

Рис. 1. Табірні управління стаціонарних виробничих таборів НКВС СРСР для іноземних військовополонених у Київській області у 1944–1945 рр.*

*Примітка. Mapу складено автором за даними: ГДА МВСУ, ф. 83, оп. 1, спр. 228: 20; Ф. 45, оп. 1, спр. 137, прим. 54: 1–3 зв.; Прим. 56: 1–22.

Певною особливістю для південної Київщини стала організація в регіоні відділень територіально віддалених табірних управлінь. Зокрема, наказом НКВС СРСР № 001171 від 18 вересня 1944 р. на залізничній станції Тараса Шевченка було створено відділення № 4 дислокованого аж в Одесі управління СТВ № 159. Його контингент (за планом ліміту, 1500 осіб) розраховували використати для робіт на тамтешньому паровозоремонтному заводі [7]. На нашу думку логіку такого розміщення можна пояснити тільки одним – залізнична станція і колійне господарство півдня Київщини структурно належало Одеській залізниці. Про ефективність управління віддаленим підрозділом тоді не йшлося.

Початок 1945 р. для табірної структури на Київщині позначився масштабною реорганізацією, що стала наслідком як зростання чисельності військовополонених у таборах так і розширення функцій відомства по роботі з цим контингентом. Наказом Лаврентія Берії від 11 січня 1945 р. № 0014 «Про покращення керівництва роботою таборів для військовополонених та інтернованих» у складі УНКВС Київської області було створене відділення у справах військовополонених та інтернованих із штатом 12 співробітників, серед яких: начальник відділення, 5 його старших помічники (з охорони та режиму, обліку військовополонених, постачання таборів, виробництва, експлуатації житлового фонду), молодший помічник начальника відділення із постачання, старший інспектор по кадрам, інспектор з обліку, старший санітарний інспектор–лікар, оперуповноважений по інтернованим та друкарка [11].

Паралельно тривала робота з організації на Київщині нових таборів і табірних відділень. У кінці квітня 1945 р., у зв'язку зі зміною об'єктів використання праці військовополонених табірному відділенню № 10 табору № 62, його було передислоковано на будівництво київського метрополітену. Одночасно табірному відділенню удвічі збільшили лімітну чисельність (до

2000 осіб) [8]. У травні 1945 р. чотири нові табірні підрозділи були створені в передмістях Києва – Бучі та Дарниці, а також у Білій Церкві. Їхня загальна лімітна наповнюваність становила 5,750 військовополонених [8]. 9 червня 1945 р. наказом НКВС СРСР № 00654 створили одразу 10 табірних відділень загальним лімітом контингенту 8,000 військовополонених. До кінця червня 1945 р. табір № 62 поповнився ще двома відділеннями, а загалом протягом червня – грудня того року в складі київського табору з'явилося 18 табірних відділень [8].

Водночас відбувалися зміни в структурі уманського стаціонарного табору № 139. У червні 1945 р. він поповнився двома табірними виробничими підрозділами (№ 1 та № 2) з контингентом 1,000 військовополонених у кожному. Цих бранців планували використовувати для будівельно-відновлювальних робіт у Черкасах та на підприємствах цукрової галузі [8]. Віддалене розташування табірних відділень уманського табору від його табірної управління не сприяло ефективності використання бранців. Це розуміли й в НКВС, а тому вже в липні 1945 р. табірне відділення № 2 було передано до складу розташованого поблизу управління СТВ № 186 у Смілі [9]. У серпні 1945 р. окреме табірне відділення уманського СТВ з лімітом контингенту 300 військовополонених було організоване в селищі Тальне [9].

4 червня 1945 р. Державний Комітет Оборони (далі – ДКО) ухвалив постанову № 8921сс «Про заходи по трудовому використанню військовополонених і матеріально-технічному забезпеченню таборів для військовополонених». Постановою передбачалося направити для трудового використання 2,100,000 полонених, враховуючи й тих, котрі вже утримувалися у стаціонарних виробничих таборах [8]. Із цієї кількості УРСР виділили 97,400. Цей трудовий контингент надходив у підпорядкування Головного управління будівництва шосейних доріг (ГУШОСДОР) НКВС СРСР і передавався шести Управлінням будівництва (№ 3, 5, 6, 8, 12, 13), що мали проводити роботи на

території 11 областей України. За ведення дорожнього будівництва на Київщині відповідало Управління № 8 ГУШОСДОР НКВС СРСР. На ці об'єкти урядовим рішенням виділялося 6,500 військовополонених [23]. Для їх утримання та трудового використання було організовано СТВ № 414, у селищі Березань на Київщині. Джерелом поповнення контингенту його бранців були військовополонені з ліквідованих відділень інших таборів. У результаті, на середину вересня 1945 р. у складі табору № 414 було вже 3 табірних відділення [9]. 31 грудня 1945 р. з'явився наказ наркома внутрішніх справ Сергія Круглова № 001557, що реорганізував управління СТВ № 414 змінивши його дислокацію на Київ та збільшивши лімітну чисельність контингенту військовополонених до 16,000 осіб [10].

Одночасно з облаштуванням на Київщині нових виробничих відділень таборів для військовополонених керівництво ГУПВІ НКВС СРСР заходилося передислоковувати в регіон табірні управління з інших областей УРСР. Зокрема, 6 червня 1945 р. з'явився наказ НКВС СРСР № 00629 яким було змінено місце дислокації СТВ № 186. Частина контингенту та особовий склад цієї табірної установи було перевезено з міста Залуж Львівської області до Сміли на півдні Київщини. Одночасно табору зменшили лімітну чисельність військовополонених з 15,000 до 9,000 осіб. Причиною передислокації установи НКВС називало «[...] відсутність обладнаних приміщень для розміщення військовополонених у таборах [...]» [8]. На новому місці дислокації табір одразу ж поповнився двома відділеннями (№ 1 та № 2) організованими в містечку Шпола з лімітом контингенту 600 та 400 осіб відповідно [9]. 27 липня 1945 р. наказом МВС СРСР № 00890 у складі табору № 186 було організовано табірне відділення з лімітом 650 осіб на залізничній станції Тараса Шевченка Одеської залізниці [9].

Наказом НКВС СРСР № 001288 від 27 жовтня 1945 р. розформували табірне управління № 139 в Умані. Його приміщення передавалися штабу

Київського військового округу. Єдине діюче на момент розформування відділення цього табору № 2 ще раніше було влито в структуру табору № 186 (м. Сміла). Фізично здоровий контингент військовополонених, особовий склад співробітників, автотранспорт і майно ліквідованого табору передавалися на укомплектування реорганізованого табірної відділення № 7 СТВ № 186 у Тальному. Непрацездатних бранців також передавали до таборів військовополонених Києва та Сміли [10].

Проте наймасштабніша реорганізація табірної господарства на Київщині сталася наприкінці року. 31 грудня 1945 р. заступник наркома внутрішніх справ СРСР В. Чернишов підписав наказ № 001560 «Про організаційні зміни у складі таборів НКВС для військовополонених на території Української РСР» [9]. За логікою керівництва УПВІ НКВС СРСР ці зміни мали «[...] покращити організаційну структуру таборів... та привести їхню лімітну чисельність у відповідність фактичній наявності військовополонених [...]» [9]. Значні зміни сталися в структурі київського СТВ № 62. Там водночас розформували 16 табірних відділень, а діючі виробничі підрозділи реорганізували, призначивши для них нові місця дислокації та ліміти. Для забезпечення продовольчого постачання контингентів і співробітників київського табору в Носівці Чернігівської області створили новий підрозділ – підсобне господарство з лімітом 800 військовополонених. У результаті реорганізації нова лімітна чисельність контингенту СТВ № 62 склала 26,000 осіб. В структурі СТВ № 186 у Смілі ліквідували 3 табірні відділення, що дислокувалися в селищі Шпола та на залізничній станції Тараса Шевченка (№ 1, 2 та 6). Шість табірних відділень, які ще залишалися в таборі, отримали загальний ліміт контингенту 3,000 бранців [9].

Таблиця 1

Стаціонарні табори і табірні відділення для військовополонених на території Київської області станом на 31 грудня 1945 рр.*

№ зп	Номер табору	Місце дислокації	Дата організації	Ліміт контингенту	Кількість табірних відділень	Дата ліквідації
1	2	3	4	5	6	7
1.	62	Київ	13.09.1943	26,000	26	–
2.	139	Умань	10.07.1944	5,000	2	27.10.1945
3.	186	Сміла	06.06.1945	3,000	6	–
4.	414	Березань	31.12.1945	16,000	3	–

**Примітка. Таблицю складено автором за даними: ГДА МВСУ, ф. 83, оп. 1, спр. 228: 20; Ф. 45, оп. 1, спр. 137, прим. 54: 1–3 зв.; Прим. 56: 1–22.*

У результаті ініційованих УПВІ НКВС СРСР організаційних змін станом на 1 січня 1946 р. на території Київської області розміщувалися 3 стаціонарні виробничі табори для військовополонених у складі яких знаходилося 35 табірних відділень, загальною лімітною наповненістю 45,000 бранців.

Висновки. Підводячи підсумки зазначимо, що прийняття НКВС СРСР рішення про організацію стаціонарних таборів для військовополонених на Київщині було частиною загального процесу підготовки табірної мережі УПВІ до очікуваного прийому нових контингентів військовополонених Німеччини та її союзників, що розгорнулась після переможного для Червоної армії завершення Курської битви, очищення від німецьких військ Лівобережжя та значної частини Правобережної України наприкінці 1943-го – протягом 1944 р. Основна мета – використання робочих рук іноземних бранців на відбудові

зруйнованої війною промисловості, інфраструктури та комунального господарства Києва та столичного регіону.

Особливістю організаційного періоду розбудови сирецького (київського) СТВ № 62, що тривав з листопада 1943-го по березень 1944-го року, було використання для розміщення контингентів бранців і табірної інфраструктури локацій і приміщень колишніх німецьких таборів для радянських військовополонених на Сирці та в Дарниці. Надалі розширення мережі виробничих табірних відділень київського СТВ № 62 відбувалося зусиллями та ресурсами тих господарюючих суб'єктів, що їм передавалися військовополонені для трудового використання.

Організація інших таборів у регіонах Київщини, зокрема СТВ № 139 в Умані, СТВ № 186 у Смілі та СТВ № 414 у селищі Березань була спричинена намірами влади використати зростаючі контингенти військовополонених для відбудови та будівництва підприємств переробної промисловості, транспортної інфраструктури залізниць і шосейних доріг. Проте відсутність придатних для утримання бранців приміщень, міжвідомчі суперечності та неспроможність господарських суб'єктів організувати навіть мінімально прийнятні умови для розміщення та утримання бранців стали причинами, що гальмували процес розширення мережі стаціонарних виробничих таборів, зокрема в традиційно аграрних районах області.

Створення та масштабування мережі таборів для військовополонених на Київщині у 1943–1945 рр. мало деякі особливості, адже від початку відбувалося в умовах активних бойових дій, що тривали на Правобережжі взимку – навесні 1944 р. Водночас, визволений від німецьких військ столичний регіон, особливо Київ, був сильно поруйнований та потребував значних ресурсних вкладень для відбудови. Попри існуючі потреби в робочій силі, значні руйнування, брак придатних для утримання військовополонених

приміщень і матеріально-технічних ресурсів створювали проблеми з облаштуванням таборів.

Спостереження за динамікою процесу організації таборів для військовополонених на території Київської області в завершальний період війни з Німеччиною у 1943–1945 рр. дозволяє виокремити в цьому процесі два етапи. Зокрема, у період із вересня 1943-го по травень 1944 р. організація стаціонарних таборів для військовополонених відбувалася в безпосередній близькості до районів інтенсивних бойових дій. В цих обставинах Київщина, будучи транзитною зоною евакуації військовополонених із прифронтової смуги, водночас потребувала значних контингентів для покриття дефіциту робочих рук у відбудові зруйнованих війною промислових підприємств, комунального господарства, енергетичної та транспортної інфраструктури.

На етапі від травня 1944-го і до кінця 1945 р. розвиток мережі таборів і табірних відділень для військовополонених у регіоні відбувався виходячи з можливостей фронту задовольнити зростаючі потреби господарських органів і підприємств у робочій силі військовополонених для проведення відбудовних робіт. Судячи зі змісту нормативно-розпорядчих документів НКВС СРСР масово застосувати працю бранців війни на території регіону, передусім у столиці УРСР та передмісті Києва, влада почала практикувати саме навесні 1944 р. З цією метою УПВІ та його структури на місцях розгорнули інтенсивну діяльність з організації нових стаціонарних виробничих таборів і табірних відділень.

Список використаних джерел та літератури

1. Алексеева-Процюк Д., 2007. Працевикористання військовополонених та інтернованих у відбудові міста Києва (1945-1950 рр.). *Форум права*, 3, 11-14.
2. Алексеева-Процюк Д. О., 2008. Організація роботи і утримання військовополонених та інтернованих на відбудові об'єктів столиці України

(1945-1950 рр.). *Військовий полон та інтернування (1939-1950 рр.)*. Київ: Парламентське видавництво, 255-259.

3. Алексєєва-Процюк Д. О. *Використання праці іноземних військовополонених та інтернованих на території України (1939-1953): нормативно-правові та організаційні засади*. Київ-Дрогобич: ПП Посвіт, 2011. 240 с.

4. *Военнопленные в СССР. 1939-1956. Документы и материалы* / Сост. М. М. Загорулько, С. Г. Сидоров, Т. В. Царевская / Под. ред. проф. М. М. Загорулько. Москва: Логос, 2000. 1120 с.

5. Галузевий державний архів Міністерства внутрішніх справ України (далі – ГДА МВСУ). Ф. 45. Оп. 1. Спр. 110. Приказы НКВД СССР за 1943 год с № 0033 по № 001854. 8 января 1943 г. – 28 декабря 1943 г. 92 экземпляра.

6. ГДА МВСУ. Ф. 45. Оп. 1. Спр. 121. Приказы НКВД СССР за 1944 год с № 006 по 00890. 18 января 1944 г. – 27 июля 1944 г. 119 экземпляров.

7. ГДА МВСУ. Ф. 45. Оп. 1. Спр. 123. Приказы НКВД СССР за 1944 год с № 00908 по № 001530. 29 июля 1944 г. – 30 декабря 1944 г. 123 экземпляра.

8. ГДА МВСУ. Ф. 45. Оп. 1. Спр. 135. Приказы НКВД СССР за 1945 год с № 005 по 00699. 5 января 1945 г. – 15 июня 1945 г. 131 экземпляр.

9. ГДА МВСУ. Ф. 45. Оп. 1. Спр. 137. Приказы НКВД СССР за 1944 год с № 00706/00268 по № 001099. 18 июня 1945 г. – 27 сентября 1945 г. 80 экземпляров.

10. ГДА МВСУ. Ф. 45. Оп. 1. Спр. 138. Приказы НКВД СССР за 1944 год с № 001105 по № 001560. 27 сентября 1945 г. – 31 декабря 1945 г. 56 экземпляров.

11. ГДА МВСУ. Ф. 83. Оп. 1. Спр. 228. Журнал дислокации лагерей, спецгоспиталей для военнопленных и рабочих батальйонов интернированных бывшего УПВИ МВД УССР за 1943–1951 гг.

12. Потильчак О. В. Полонені німецькі вояки в таборах на теренах України в 1944 році. *Визвольний шлях*. 2000. №11(632). С. 31-41.

13. Потильчак О. В. Використання праці німецьких військовополонених на відбудові міського господарства Києва у 1944 р. Історія слов'янських народів: Актуальні проблеми дослідження. Вип. 6. Слов'янські народи у Другій світовій війні. Збірник наукових праць. Київ: Друкарня НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2000. С. 169-172.
14. Потильчак О. В. а *Радянський військовий полон та інтернування в Україні (1939-1954): монографія*. Київ: Вид-во Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова, 2004. 482 с.
15. Потильчак О. Радянські табори для військовополонених у визволеному Києві (1943-1944 рр.) *Пам'ять століть*. 2005. № 2. С. 145-152.
16. Потильчак О. Ігор Борисович Шумський (1898-1974): сходинками службової кар'єри керівника УПВІ НКВС Української РСР. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 2011. №1(36). С. 243-259.
17. Потильчак О. В. Радянські режимні установи для військовополонених у Білій Церкві (1945-1949): забута історія. *Київщина: історія рідного краю: матеріали Всеукраїнської науково-практичної краєзнавчої конференції «Четверті краєзнавчі читання імені Лаврентія Похилевича»*. Біла Церква: КНЗ КОР «КОПОПК», 2023. С. 75-86.
18. Русский архив: Великая Отечественная война. Иностранные военнопленные второй мировой войны в СССР. Т. 24 (13), под общ. ред. Владимира Золотарева. Москва: ТЕРРА, 1996. 560 с.
19. Сергійчук В., 2001. *Новітня каторга. Військовополонені та інтерновані Другої світової війни в УРСР*. Київ: Українська Видавнича Спілка, 188 с.
20. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОУ). Ф. 2. Оп. 7. Спр. 839. Листування з Раднаркомом СРСР, наркоматами та центральними установами СРСР та УРСР. 30 липня 1944 р. – 25 листопада 1944 р. 74 арк.

21. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). Ф. 1. Оп. 23. Спр. 940. Лист на ім'я т. Сталіна, інформації, повідомлення про реагування трудящих Києва у зв'язку з конвоюванням через місто військовополонених німців. 16 серпня 1944 р. – 17 серпня 1944 р. 34 арк.
22. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 982. Доповідна записка та довідки про стан і розміщення таборів військовополонених. 26 лютого 1944 р. – 19 вересня 1944 р. 13 арк.
23. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 1830. Довідки і листування з питань трудового використання військовополонених, інтернованих і мобілізованих німців у вугільній промисловості. 15 лютого 1945 р. – 10 грудня 1945 р. 77 арк.
24. Чайковский А. С. *Плен. За чужие и свои грехи (Военнопленные и интернированные в Украине 1939-1953 гг.* Киев: Парламентское изд-во, 2005. 972 с.